

МАЛ АЖЫЛЫНЧЕ КИЧЭЭНГЕЙНИ УЛАМ КУШТЕЛДИРЕР

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДА „Октябрь 30 чылы“ КОЛХОЗТА

Дүн-хүнде 700—800 грамм

А. Петрухин Бик-Хем районда «Өөк» совхозун хоочун ажилчыны Анаа кандыг-лаа ажил дагыраа ак-сеткилдиг күссөдиг, партия организациясында, дирекция черинге үнөстөдиг чорам. Коммунист Петрухин эртен чыдан бээр мал ажылында амылдап ба-за белик көргүзгөдиг болуп ту-тур. Партия организациясы бо чыдан эгезинде чаш бызаалар ажаап, өстүрүн алаа сүмөл-сөргө күссөдиг-биле хулап алган. Ол ам совхозтун Чкалова сүт-баран фермазында чаш быза-ларын ажаап турар.

Мал чайлагладышыкыны

Чөөн-Хемчик районун чамдык колхозтарында бо чылын мал чайлагладышыкыны эгезинде амылдап турар. Ленин аттыг колхозтун баштаар чери нитинин малын чайлаглады дугайнда тодаргай планын кылган. Ам ол план өзүгө Шеле, Теректиг, Хер-Тайга, Ал-Шум, Балжи, Комбужак дөн мшкан элек олардыг чайлагладыже 21 кодан малды чайлагладып үндүргөн.

Колхоз бо чылын 1000 ирти, 100 өшкүнү, 125 мылгыстык беда малды болгаш 40 хаванын семир-кеш, күрүнеге садар этке кирир. Ол малдарын ам чайлаг олардында семиртп өгөдөн.

«Искра» колхоз 12 муң баш шээр малды, 870 баш мылгыстык беда малды, 100 баш хаванын Халктыг, Акжыттын, Кара-Адырмыч болгаш Кара-Талдыг чайлагладычыче үндүр-диг планнаан. Ам үеде бо мал-дарын башкыны чайлагладырдыг баштайгы хонаштарында четкилей берген.

Мурнакчы саанчы

«УТКА»-нын 25 чылы совхозтун АК-Түргү салбырындын Чам-Тал сүт-баран фермазынын саанчысы Мон-гуш Шалаковна Анай-оол ол ажылы ам 3 чыл болган. Болунда бымыгалаан инектеринде беш ай-ларга 7381 эли артын чыдан ол үезинде 1485 килограмм хей сүтү сагган, инек бурунуге 653 кило-грамм омакчан турар.

Чеди чылдын үшкү чылында эш Анай-оол 1700 килограмм сүтү инек бурунуге саары хүлзөгөн. Ол өзү ажыла-херек кырында чедишкенин боттамын турар.

Ажыл-инке болгаш амыдырал-чурттагыла үлгеринин, хей-нитин ак-сеткилдиг үнөсөп көргөн, М. Ш. Анай-оолду артын сонугула-лар үезинде район Советинин депу-тадына сонган.

А. ДАГБА.

Организаствыг ажыл чоруттунмаанындан

Улуг-Хем районун «Х Улуг» ху-рада кезде ажыл-агый артелинде 1961 чылдын ийги чартында пар-лакта чыгыламы овалдаан. Бо чыл-дын бирги чартында чыгыткан жураалдарын, солундарын хей ке-зини чартык чыл хуусаалыг болган, а олардын хуусааны уздары не-

А. Петрухин Бик-Хем районда

«Өөк» совхозтун хоочун ажилчыны Анаа кандыг-лаа ажил дагыраа ак-сеткилдиг күссөдиг, партия организациясында, дирекция черинге үнөстөдиг чорам. Коммунист Петрухин эртен чыдан бээр мал ажылында амылдап ба-за белик көргүзгөдиг болуп ту-тур. Партия организациясы бо чыдан эгезинде чаш бызаалар ажаап, өстүрүн алаа сүмөл-сөргө күссөдиг-биле хулап алган. Ол ам совхозтун Чкалова сүт-баран фермазында чаш быза-ларын ажаап турар.

СЭКП-ин ээлчегилг ХХII съездинге алаар болдогунан социалистик чарык кирешке, ху-лап ап турар бызааларыны чыг-гыс-лаа хорамча чокка ажаап, өс-түргөш, дүн-хүн иштинде бызаа-бурунуге ортума-биле алды чүс-грамм өзүле дензин ап, үш ай назы чедир өстүргөш, дужаар хүлзөгө алган кижини мен, ол кү-сеттинин кеали — деп, эш Пет-рухин чугаалап олурар.

Шынал-ла эш Петрухинин хү-лзөгөсизин күссөдигин турарын

оң хүн демделелениден болгаш

фермазын бригадиринин өтөдүй-диг көрүп болур. 1961 чылдын январь эгезинде апрель ортанта чедир 100 ажы чаш бызааны ажаап, өстүргөш, кадарык дун-жөө берген. Дужаар берген бы-зааларын бирезинин дүн-хүн-де өзүле дензин ортума-биле 700 грамм болуп турганы бри-гадирин демделел дептеринден-не илден.

Коммунист Петрухинин ажаалдазында ам 70 ажыг чаш бызаа бар, оларын назыны чүгө-бүдүн чартык ай. Ол херезине-о-ларын кижин көргө молдугура-лар-ла. Соолгу хүнерде чамдык бызааларын дүн-хүн-де өзүле дензин чеди-сес чүс грамм чедип турар. Фермада алды чүс ажыг төрүүр инектерин чаш бызаа-ларын Петрухинин болгаш оң дузаалачыларынын ажаалдазы-биле өскөш, өскө кадарыкын хай-гааралыга бар.

ЧУРУКА: А. И. Петрухинин бир ай чартык назылыг бызаанын байдалын шынчелеп олурары. Соу А. АЛДЫН-ХЕРЕЛДИН. Фото В. ЛУТКОВУ.

Тудугжудан хойжу болган

Тес-Хем районун «Чодураа» колхозунун төвү Бедир-Арыг суур чагайжыды туттуган чурттагыла бажаннары, культура амыдырал болгаш тудугура тудуглары ийи кол кудумчулуг болуп, өөлүг оң чыл иштинде таптыктымы-биле өзүп сайыраан.

Бедир-Арыг суурун тудуп тургу-зарына боттарынын күжүн, арга-мергежилин үндүргөн колхозчу уран-шеверлерин кылды бүдүргөш ажылында коммунист Иван Симчи-тович Данырмын улу-хуузу ба-за хей. Ол колхозтун тудуп бригад-зынга 9 чыл дургузуда үзүктөп чокка амылдап, хей тудугларын тудуп тургузарына киржин, эки ажылы дөш өртөктиг чүдүдөр-биле каш удаа шанаткан.

Колхозта мал ажылынын кол адры хой ажылы болуп турар. Колхозтун экономикасын быжылаар-ына хойнуң баш сааны көвүдөдиг, өөң уксазын өккидерин улу-г укур-дузалыг дээрлин эш Данырмын ханымы-биле билгеш, өрткөн чыл-дын сентябрь айда хой малдар ду-гайында колхоз баштаар черинге

болгаш партбюрога билдиринкини кирирген. Колхоз баштаар чери болгаш партбюро анык коммунистин дилкөн хандырган. Ол өөң бөөр хой-жу апарган.

Бир кодан тыва хойларын хүлзөп алган доран-ла эш Данырмын мал ажылына кызыккан чорун көргүзө берген. Кыштан болуп септен алган. Эртен кыжын оң кадарган хойла-ры кыштан хур ашкан. Хураганнаа 390 хонуну хураганын эш Даныр-мын хорамча чок камгалап алган.

СЭКП-ин ХХII съездинге күш-ажылыг белеткиг уужаржы-биле Иван Данырмын Социалистик Күш-ажылыг Маалыры Ооржак Иосан-чатын ажылынын дургузуганын өөренип тургаш, бо чылын төрүүр 100 хойга омакчан 105 хураганын алдыр, хойнуң ийи олдашканын чорудор, 10 тонна сизини, 1 тонна ыш бурузү чемнерин болдуну кү-жү-биле белеткээр, кыштан септен-генин октябрь 1-ге чедир доозар, бир хойдан 2,2 кг дукту кыргып алдыр хүлзөгөдиг эрес-шудургу амылдап турар.

Д. ДАВА.

Тывада эң улуг суггарылга бугазы

Тыванын барын талазында Барлык хемин чалым халлардыг дагалар аразындал орнулашса ша-анайды саарылап түпүп келген че-ринде өгөлөш Хемиктин эринге че-дир Барлыктын делгем ховузу чаптылган. Ол хову чагай дуктуг өстүреринге таарымчалыг чегире-кара көрүнүгү, ыччалла-лаа чыл-дын хей кезинде үргүчү хүнзө-ректен чыдар болгаш шык өзөш дүжөр. Барлык ховузуун сугтат чок черлеринге тараа культуларынын дуктуг ирелди, а залгаар үгөн өлүг-сиген тайык болур. Чамдык кая-лаашкыны чылдары ховууну та-раа, сизен унужу шунду казып ка-рып таварылгалар бол. Иччангаш Барлык ховузуун чүгө сугтаттыг черлерин шаандан бөөр тарып ажыг-лап келген. Анаа каш-каш чүс чыл-дар бурунгаар кастанган суггарылга буталарынын чамдыктары амылда-чедир ажылаттынын турар, а бир чамдыктары үч чылдар дургузуда аштантымаамыннан ам мырнай бу-дучу калгылаан. Ажылаттынын ту-рар буталарын суг өзөш, уну чинге болгаш хей саанын өптөктер-ле, дүвүне малгаш чыгылды, суг-нун агарына шаптыктып турар.

Ол буталарын дестеринде суг мөңгөрүн моондактар, унунда арык-тарке суг аксыр хаалгалар болгаш өскө-лаа гидротехникат тудуулар кылдымыннан билдинир. Шаанда

медде чагыла чорудар талазы-биле Баян-Кол харылаа салбыры, колхоз-та партия, комсомол организация-лары организаствыг ажыл чорутуван.

Баян-Кол харылаа салбырынын ажылдакчылары, агенттери чагык-чынарды каян келирин маван, чоротага олурган, ийги чартык чылдын парлакта чагылазын овал-датканнар. Парлактанын массага дөш харылаа ажылдакчылары ор-ганизаствыг ажылы чүгө өй-өйүнч ажылы кылдыр көрөй, доктаамал кылдыр көөрү чугула.

Н. ОЙДУП-ООЛ.

МАЛЧЫННАРНЫН КУШ-АЖЫЛЫН ЧИИГЕДИР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КӨДӨӨ АЖЫЛ-АГЫЙ ТЕХНИКАЗЫНДА ЧАА ЧҮҮЛДЕР

МОСКВА. (СЭТА). Мал ажылынын фермаларында яны-бүрү чоруду-галарын механизастарына херек-лээр машиналар бүдүрүп үндүрүш-күнүн чурттуң заводтары бо чылын эгези көвүдөдиг турар. Техникат чаш чүдүлдерин бүдүрүшкүнүн шигетидиг ап турар. Ам оларын дымк хейун СССР-ин Улус ажы-лагыйнын чедишкенин дегелте-зинде көргүзүп турар.

Мыйгытыг бол мал фермаларында чөм каап бөөр черлерге чөмөр дамчыдып бөөринге «РМ-3» маши-наны сүмөлөп турар. Ол машина чыгыс эзектиг причеттен база бункерден тургустунган, оон дуву транспортер болуп турар. Чөмөр дамчыдыкчы «ДТ-20» трактор-биле ажылдавышаан, 4—5 минута иш-тинде чүс баш хире малды чөмөр-биле хандыраар арганы бериш турар.

Хаван фермаларында ийидиг «хү-лзөгөн» «КЗ-3.0» деп чүдүрүчү машинага омаап турар. Оон бүдү-рүчүлүгү кургак чөмөрини 2 метр чедир белин көдүрткөн үеде бир шак иштинде 80 тонна хире. Бир болгаш ортума күчүлүг трактор-лар-биле калы ол машинаны тара-а сөөртүрүне ажылап болур. Кур-гак, чартык-кургак болгаш суук чөмөрин сөөртүрү болгаш дамчы-ар ажылы күссөдиг «КПС-1» деп чөм дамчыдыкчы машинага даас-кан.

Мал чөмөрин камгыг ажылаар-ын, оларын колуматарын шынар-дык белеткээр мал ажылыга чу-гула укур-дузалыг. «Поварны» ол сазыг салышыкынын күссөдиг «СЗК-1» болгаш «СЗК-2» деп ме-ханизмер боттарына хүдөжин ал-ган деп тутулап болур. Олар дам-чык хөмөринин талазы-биле бө-лөктөрүнүн улуг ыгылашысы: ба-рабадан база шпехтен тургустун-ган. Эң механизмери картофель чүдүрүгө, оңу концентраттар бол-гаш өскө-лаа чөмөр-биле холуп, бусталдырына ажылаар. Мал чөмөри хаймыдыр, бусталдыр механизмерге каныг-лаа состав-тыг: яны-бүрү кургак, өл болгаш суук чөмөри белеткеп болур.

Вологдин улус ажыл-агый че-вүдөлинен бүдүрүп үндүрүп турар «СЗК-2» деп чаш машина оон му-р-

пунда бүдүрүп үндүргөн «СЗК-1» деп машинадан бүдүрүчүлүгүнүн талазы-биле бүдүн-чартык катап ажыл турар. Ол машина бир шак иштинде суг хаймыдырмын кир-риштерге 1800 килограмм чедир чөмөр холумактарын белеткеп ту-рар.

Биче механизацияныг чөпөк-кө-рөксөлдери — «ТУ-250А» болгаш «ТУ-250Б» деп чаш универсалдыг хол тергежиттери малчынарга улуг дузаны көргүзөр. Олар ферма-ларда яны-бүрү чүктөр сөөртүрү-ге ажылаттынар кылдыр көрдү-гөн. Эстонияда бүдүрүп үндүрүп турар дөмөр тергежиттери тара-а ажыл-агыйына, саз болгаш ногаа ажылына база ажылап бо-лур. Колхозтарга болгаш совхозтар-га олар эгези каш хөмөр-биле: платформалыг, рамалыг, бөдү дүжүр октаар хааржактардыг болгаш өскө-лаа янымактыг тураттынар.

Чурттуң дымк хей улус ажыл-агый чөвүдөлдери мал чөмөрин, ылаңгыа ногаан сизгенерин өл хө-көөр сыза туттурган, оон сугтуң савалап бүдүрерин организастват-турар. Иччангаш савалап мал чөмө-рин мал дүргөн шигетидиг алыр, оларда малдын организминге акжы-ктыг витаминер бар. Ол чөмөрин ачымы-биле концентратыг чөмөр хөйү-биле каматтынар.

Бөдүүн чөмөрин үүрмөктөр «ИТ-30» деп машиналарын көдөө ажыл-агыйга бөөри бо чылын ий-ленде ажыг алап эзерин СССР-ини Курлавын СЭТА-нын корреспондент-тизине дымтакан. Башла «Чок, суг үндүр тыгтыраар черлерин, мал каяаларынан өдөк аштар, и-дүрүр дүрбаштыг транспорттар бүдүрүшкүнү бүдүн чартык катап хире көвүдөр. Чүк чүдүр чөп-сөк-хөресөдөр колхозтарга болгаш совхозтарга ам-лаа четпей турар. Иччангаш оңу база өөренип көрүп турар. Яны-бүрү маркаралдыг уни-версалдыг чүк чүдүрүчүлүгүн ажыл-агыйлар эртен чыла бо-дарга барык-ла 13 муң хире хөйү болур.

Малчынарнын күш-ажылын чи-гедир-биле эволютарын конвейер-леринде чаш техника хөйү-биле үнү турар.

Парлаттыган чагааларнын изи-биле

„ДҮНЕКИНИН ААЛЧЫЗЫ“

Бай-Тайга районун коммунал-хандырыла болгаш тудуг-септелге конторазынын ажылчыны Кошукчу Балганын конторазынын амыл тур-ар тудугларында эг-хөресөп кыл-дыр эки шынарды материалдарын ал, чүве чаап кылды, улуска са-лыгы турарын шугучуулан, көдөө корреспондентинин фельетону «Шына» парлаттыган.

Бай-Тайга район прокуратуразы-

нын редакцията дымтаканы болза, фельетонун изи-биле хыналаа кыл-дыр, айтыкан фактылар балдыкта-тылган Кошукчу Балганын дү-гайында айтырыгын коммунал-ханды-рыла болгаш тудуг-септелге кон-торазынын коллективинин хуралына чугаалашкан. Балганга хей-ни-тинин шынгыг саандырынын берген болгаш мөөн сонгаар ийидиг чорук-тар үлгетелени ол хүлзөгөн.

Бай-Тайга районун Мукур-Аксы-кжи өмөкчеленин өргөлөгөн Ю. Мандрининин арагалар болгаш аарыг кижилерге каржыны илерет-кен чагаалар редакцияга 1960 чыл-дан бөөр көзөп турган.

Парлаттынмаан чагаанын изи-биле

Бүрүненин Чадаанада үреждил-ге станциянын директору эш Ку-клиннин станциянын эг-хөресөп кыл-дык хамаан чөк ажалып, амыл-чыннарга-лаа садип, болу-лаа ажыг-дал турарын эш Т. Доктугу редак-цияга билген.

Редакциянын чоруткан матери-алыга ажылчы чонбар депутаттары-нын Чөөн-Хемчик район Советинин ууускечи комитетинин аарылааны-биле алырга, станциянын ажил-

агыйн областын көдөө ажыл-агый эргелени хынап көргөн, шугучуула-де айтыкан фактылар шын болган. Эш Кулин бир инекти алган тур-ган, 3208 (эрги акша-биле) рубльды төлөсө болгаш 10 тонна сизиня улуска саткан. Хынадамын түнө-лин станциянын коллективинин нити хуралына чугаалажып, стан-циянын ажылында четтерини чай-ладыр хөмчөлөрүн алган.

Совет Эвилелинин чангыс аай энергетиктиг системазы

Улус ажыл-агыйнын чедиш-кенин дегелтезинин «энергетиктиг тудушкуну пав-лыонунда СССР-ин чангыс аай энергетиктиг системанын тудуштарынага турсаактан турсаактыг көргүзүлгө дегелтиген.

Энергетикамын 90 чытан районнары каттыштырган электростанциялар ам чуртта амыл-дап үндүрүп турар энергиянын оңуну тос кезин бериш турар. А оларын дымк хей боттары-нын аразында электри дамчы-дылаанын күчүлүг шугунары-биле харылашкан болгаш улуг-улуг энергия каттыкчыны-нары болуула турар. Чижээ, Ленинградтын, Эстониянын, Лат-виянын энергетикамы, За-кавказье — Азербайджанын, Грузиянын, Армениянын энергетикамы чөргөлөшкө шугу-нарда амылдап турар. Тон, Муруну чүк, Поволжье болгаш Уралдын энергетикамынын 24 районнары СССР-ин Европа ке-зедин чангыс аай энергетиктиг системаны кылдыр тургустунган.

Аажо улуг деңиз-сөөк элек-три четкини-биле хаара ту-дар чорук Совет Эвилелин кал-баа-биле электржандарын бот-тадыларынын кол негеделеринин бирези болур. Бо чеди чыл-да 350—500 муң беки вольту-дуг электри дамчыдылганын 212 муң километр шугунары тудуп тургузар ужурап. Ният-та-биле 1600 муң километр кү-

чүдүг электрэнергияны кампап алырын хандыраар, СССР-ин Ев-ропа кезезин чангыс аай энергетикамын тургузары доостур.

1963 чылда Топ Сибиринин Каттышкан энергетиктиг систе-мазын тургузары база төлөвет-тигин, анаа Барын Сибиринин, Томскинин, Барнаулдуң, Крас-ноярскинин болгаш Иркутскинин энергетикамы каттыктып кир-ер. Оң үндөдиг Ангар-Енисейнин уварларынын күчүлүг гидроэлектростанциялары болгаш чык эрткиг хөмүр даш казып тыяар районнара одалга-биле амылдадыр улуг-улуг электростанциялар болур. Оң-биле ка-ды, Орталык Азиянын, Соңгу Байкаленин база оң соонда За-кавказьеде болгаш Иракы Чөөн чүктүн каттышкан энергетикамы тургустуулар.

Электри четкилер тудуглары улун-ла калбарар. Оң беш чыл-дын дургузуда көдөө 0,4—10 муң вольт күчүлүг 2900 муң километр хоорайнара 1300 муң километр шугунары тургузары көрдүнгөн.

Сибирьден болгаш Орталык Азиядан көстүп көрбөн улуг кү-чүлүг электри магистральдары Уралче шөйүп кирген үеде ич чугула амылдап доостур. Со-вет Эвилелинин чангыс аай энергетиктиг теманы ылдыг болур-дыр.

А. МЕДВЕДЕВ, (СЭТА-нын корреспондентия).

1961 чылдын июнь 22-де—Совет Эвилелинге удур фашистиг Германиянын халдаан хүнүндөн бээр 20 чыл болган Фашистиг Германияга удур Совет Эвилелинин Ада-чурттуң Улуг дайынынын эгелээни

БАШТАЙГЫ ДАЙЫНЧЫ ТУЛЧУУШКУН

Сталинградтын «Кызыл Октябрь» заводунун ажалчылары Ада-чурттуң Улуг дайынынын баштайгы күннөрүнөн эгелээш-ле хыдыкчы батальондары болган улусчу олоочонин отрядтарын тургузуп эгелээ. Мен мергекли талазы-биле тулдугу кижин мен. Ичин «Кызыл-Октябрь» деп металлургия заводунун партия секретары турган мен. Хыдыкчы батальонун комиссары бол деп менээ саналды. Хамаатны дайынын берге хүнеринде бистин төрөөн Партиянын 10-гу армиянын дайынчы бооп камгалап, Октябрь революциянын баштайгы чымында-ла ичтин анык болум Коммунист партиянын хүрээленяне кирген боорума, хуудулуп ол хүрээленя менээ саналдым ол бооп чадып чок.

Ол даалганы өөрүшкүлүм-биле хүлээп алган мен. Хыдыкчы батальонга кирерлерин даалганын тургуза деп 1941 чылдын июльда эгеленде чарлаан турган. Аял кирер дөн күзүндү аял-туралык өзин эртин хей болганымдан, чүге экилерин иштинде тергилерини шалып алыр уруга таварышкан бис. Киргенерини иштинде кан экиликчи А. Соколов, мартов четтин мастер орадаччы А. Бузыкин, вальцовщик Н. Жеряков, Ф. Комаров болган өскелер-да бар болган. Аял шаты төнери билек-ле улаштыр дайын тактиказынга өөренип, бастын чурттаачылар кватердарын гитлер самолёттарың арадагың өзү-биле бомбалап эгелээниниң хүнү — чедип келген.

Эртен эрте. Агаар дүвүрөөнүнн мезээни. Хыдыкчы батальонун шериглери партия райкомунда штаб-ла чедип келгенер. Удатпаал хоорайнын соңгу кезээде трактор заводунун районунга дайынчы самолёттар кестүп келген. Бомбалакчы эгелээ: дайынчы самолёттар Сталинградче шаап халдап турган болуун танымалыңа оруа аштап берип турганы ол.

Трактор заводунун камгалагына шериглерин чамдык кезөөн додораан чоруларын бистин хыдыкчы батальонга дукаган турган. Августун 24-те эртен бистер, 93 металлуртар, аял челе берген турган бис. Мокря Мечетка деп хемин калыр эринин муруну ийнеге, оон Волгага кирген бедирянда ырак өвөс чөлдө бистер камгалап турган бис. Дуне камгалап онгу казып хонган, августун 23-тин эртинде дайынчыга үзө ужурашкан бис, фашисти «Мессермиттер» халлап эгелээ. Эң баштайгы когаралымы болза вальцовщик Н. Жеряков биле Ф. Комаров олар өлүктөн болган үш кижиге балылаттарганар.

Трактор заводунун хыдыкчы батальону бистин кожаыста камгалап туруп турганар, ол талазыста — мырнай Волгага чыгыш — Касий Фотилиянин суг шериниң пехотазы турган. Фашистер чаз таварып кирген, Мокря Мечетканын мында, трактор заводунун соңгу талазында «Медиаортанын» деп суглап быжылдып алганар. Гитлержилерин быжылдып чедип турган үлүр сымар деп дукаал алган бис.

Бис шап халлап эгелээ бис. Бисте дайынчы дуржулганы барык чок турган. Мээ орадаччы, калбак демид кылыр четин ажалчыны, Халдан-Гол дайынчы ажалчыны Т. П. Подиншев, ол талакы кылдыла, мен—солгай талакы кылдыла халлап кирип турган бис. Гитлержилер биске үлүр калчалымы биле отту ажалканар. Заводун ижегерин, батальонун политругу А. Бжкан балылаттарды. Бистер пулеметтарын, автоматтарын, лавчыларын үзүктөп чок аттышкан, дыкка шудургу шаап халдап турган бис.

Ичтарда харын эң баштайгы улуг өөрүшкүлү болган бис: Сталинградтын металлургиянын согушкунунга шылашпай, гитлержилер суурдан демип үгөш, оон кожаыста арыг иштинге быжылдып алганар. Иччала-да гитлержилер бичи чий алы береш, бисче алып-ла эгелээнер. Бистин туружувотун кырыга самолёттар

кестүп келгеш дыкка-ла казып бомбалап турганар.

Отрад улуг когаралга таварышкан. Ввод командири вальцовщик П. И. Юшин, мартов четин ажалчыны пулеметчи И. М. Орлов... өлүктөн... Харылаа түзгөн, А гитлержилер кыр-кырында бомбалап-ла турганар. Мындат берге байдалын үзгөш, суурдан 70 метр хире чөлдө «Ноган атуургалар» деп аял челе аткаарлар дугайында дукаал берген мен. Чаа барган ол чөринге шериглер кончут дурген онгулар казып алганар. Дайынчы ажалчынынга таварышпашан, балыгантан эштерини сөөртүп алган үгөн аткаарлап турган бис. Бисте дигрете туруп алыр дөн бомба-биле кестип, чокшудулан дайынчы дораан узул-каарына белеп кылыр автоматтарын болган гонатарымы белекел алган чаа турушче үгөн бар чыккан бис. Хенерте келер үдеги студентлерин хей нуруузу шуут бүдүрүлгелеринде техникага чедип келген. Хей кижилер биске бомбар-ла улгакыл берген, ортумак техниктиг билиги чедип алырыңче чүткөөн мастерлер безип келгилээ.

Бисте техникага кирип алган соонда директор чугалап-ла: — Амдызында, кичээлдер эгелээ чедир колхоз берип, дугут ажал аларыңа дуалаажыңар, студентилер... Чүк сөөртүп машиналарга олурупкан, Саратовтан сезен километр чөлдө, колхозче чорупкан бис. Аял шатын хымыл-тас бастырып, Экзетериниң аласторы ову сөөртүп турдувус. Ийи недела хире ажалдаш, колхоз баштар чөринге мааттармыз алган, биеги-ле чөлдө чыгарымы-биле хоорайга эң чавып келивиз.

Техникумга кичээлдер эгелээ. Техникумус Салко болган Ванячети атыг ажулчуга турган. Мында байдал дээр, школага болган улус-ларган училчезиндегиле-да барыга чөлдө шыгып, Неделе-да аарымаар, өөредилге суруу-ла дөре — лабораториялар, библиотка, яны-бүрү тукай эртермен талазы-биле кабинеттер. Совет Эвилелинин яны-бүрү булуварында келген 35 кижиге бистин бөүккө турган. Оларнын аразында элөөн кам коммунистер, орден-халыктылар бар, олар Ада-чурттуң Улуг дайынын киржичилери; олар калыбарлыг, уруг-дарыгаарлыг. Билиг чедип алыр дөш чүткүд, чуртта болдувар-ла хей ажалчтыг чүдүдү кылыр дөш орадакчыны оларын маада чедиргилеп келген.

Баштайгы үде чаа билгилерин бергелешкени-биле шигээлди турдувус. Школага өөргөнгөндөн бээр үр болган кижилер «ийлерин» күш-биле ап турган. Бис үштүк—Петушокотун, Чугуновотун болган мээ—өөредилгени эки чоруп турду: бүгү чүве угаанда ам-даа чаа. Бистерин «чарылас москвачылар» джилип, бистен бо-ла дуза дилеп чурду, тодаргай эвөс айтырылар талазы-биле эштериниске түзүлди-биле дуалап турдувус. Чамдык студентилер санга ома багай турган. Ол дээр, ийи-үш кичээл үлүргере-ле — калды-бир формуланы азы дүрүнү шигээлди ап шыла-вайн баар сен, ол бүгү оон сонгаар-кы өөредилгеге салар чедире бээр ындыг эртем болгай. А бис үш шуптувус санга ажалк ымак турдувус. Бистин үде, атомун үзгөш сан чокка чурттап шыдавас дээрин билип турган бис. Бүгү чүве ызымылдыг саналга чагырткан. Кижиге бүрүс тукай саннарлыг шугумнар тып алыскаар.

Техникумга эң-хуузу-биле дуалажырынн өзүзү колдап турган. Аныктар бистер улуг кижилерин кичээр туттуңу чорутурун көрүп, оларнын саналарын дынап, оларнын өтүнерин орадакчы турдувус. Фронтчу чоразынар: «амы-тыннын артыңа калган, эжинге дуала» — джигилер. Оларда кижиге бир-ле таныш, чок чүве бар. Дайынчы баштайгы хүнеринде бистин суурга бергеняк ийи ужудукчуларын деклетерин олардан көрүп турдум, иччаарга ол ужудукчулар боттарың чүрөктеринин дилми-биле иччаарда мени кайгатап чүве. Менээ-да, бүгү комсомолчуларга-ла техникум чүге билгилерин эвөс, харын база амдыралың кайгачыктыг школазы турган.

Студентилерге хүн бүрүтүдө-ле кичээлдерге сонургал улам үлүгү биле илереп турган. Ийи деклетер чоруту чидип эгелээ, «үштер» оларын солуй берген болган оон барык шуут чок аларган. Хостуг шактарда спортту хей кылып, баскетбол команданын организацияп алдымы. Мен ол дүргө, шалкымы оюнче ус-ларган училчезияга тургаш-ла хандыкый берген кижин мен. Бистин команданы хоорай маргалдаларыңа киришкеш, Саратовтуң техникумдарың аразында бирги черин ээлөөн. Кижын спорт залыңа неделада үш катп шенедө кылып.

П. БАРАНОВ, Барыин-Хемчик районун школалар инспектору.

Саратов биске тааржыр болду. Аял августа челе берген бис. Мичурин худумчуда ишти чуртталга бажынынга, № 21 бажыңа чурттай берген, ол-ла дораан Волгаже кирипкис. Ол улуг хемин эртинге улуг Ленин төртүтүгөн. Волганың агымынын шалкынын, карака көзүлөсү узувун магадал, калбак Волганын чанынгу үр турдувус. Ол чурумал бистин хөнувус-биле дүжүк турган, чүге дээрге чаа, ам-даа шичеттинизөөн амдыралче бис кирип, студентилер апар чыдар болгай бис.

Шылгалдар калдыг эртер ийги деп, техникумга келген бүгү кижилер сеткип дүвүрп турган. А Любереттен келген бистерге шылап-ла чок, чүге дээрге чедиге класты тергини кылдыр дооскулаан бис. Бара чангыс-ла негер турган чүве—бүдүрүлге практиказын талазы-биле шенедө кылыр. Иччаарга бистин кижиге бүрүс шуткуу-кудукчуларын бешки разрядыг турган, иччаарга шенелден чедимшиңиң дуржулганы. Чөлдө иччаар шенелден бүгү кижилер эки дукаал турган, чүге дээрге келер үдеги студентилерин хей нуруузу шуут бүдүрүлгелеринде техникага чедип келген. Хей кижилер биске бомбар-ла улгакыл берген, ортумак техниктиг билиги чедип алырыңче чүткөөн мастерлер безип келгилээ.

Бисте техникумга кирип алган соонда директор чугалап-ла: — Амдызында, кичээлдер эгелээ чедир колхоз берип, дугут ажал аларыңа дуалаажыңар, студентилер...

Киноу бо-ла көре бээр турдувус. Техникумга уруглар база өөренип турган болгай, иччаарга кинону компания-биле көрө бис. Кино бүрүчү соонда санал-оналдарымы солчуру, маргыжар турдувус. Борис Полубойуну ноуму өзүгүр кылган «Эзулуг кижиге дугайында току» деп кинога ынакшан мен. Ону каж удаа көрдүм, ноуму база каш удаа көрчөм мен. Совет кижиниң угаал мезүүнү күжүн ийла эки көрчөткөн. «Эзулуг кижиге дугайында току» кинону үдөшинде хевир—Алексей Маресев дээрже Джел Лондонун, менээ ымак болу берген маалдарыңдан күштүк болган, угаал-болды-биле, чүткүдү-биле ол менээ артык чок. Маресев шыкшап ынды бергете таваржы берген болууза, кичээр ирги мен деп бо-ла бойл бээр турдум. Лилиан Войничиниң бижээни «Шашкакка» чамдык ымак чораз кижин мен. Ол дээрге бичи олардын ымакшылдыг маалыры. «Монталенинин ымакшылдыгы аржымчылгыш ол хөрөөне жажырып алган чоран. Аржымчылгыш ол ажалк ошман-чылтап, дигр чүве дег, ол дөш даяны атсыг ыглап келген...» — деп нөмчүп турдум. Иччаарга орап каан ол аржымчылгыш аразыга көсчүп кирип, оң дустуг кылыр болумга менип, Шашкакче боолал турган солдаттарын боолашканыннын дааштарың тодаргай дынап турдум.

Шашкакка ымак чордум, иччаарга Маресевка оон күштүк ымакшыл берген мен. Ол мээң үем килуус өөренип ап, америк эжекечилерге уруг демисегеле Зоя Космодемьянская болган Алексей Маресев аттыг көрөй партия отрядтары боттарың аларжыктанар-дыр дээр дугайын нөмчүрүвүска эки турган.

Улусчу эки-турчы кыдат Хуан Цай-гуан Александр Матросовту кылган маалдарың чорун меделерди-биле каттап, чүге дээрге оон дугайында ноуму ол нөмчөш, оон дугайында кинону көргөн, ол—оноу сеткилдин ханымыңа чедир дайынчылармын.

Ол дугайын солудан номчааш, Тола Виноградов мыча диди: — Чүге күштүг мезү-шыннар өс-

Юрий ГАГАРИН,

ССРЭ-нин космонавт-уждукчузу, Совет Эвилелинин Маадыры

турган бис. Мээң Тола Виноградов деп ажим турган. Ол үрүлчү хаак-че чүткүдөр. А мен баскетбол дээр мен. Хаактап база турдум, иччаарга-да өскелер дег ындыг үрүлчү эвөс. Ишти чуртталга бажынынга бир өрөөлге он беш оолдар чурттап турдувус. Тымкын-даа бол, хондулар чүтө чок дээр дег, найралдыг чурттап турган бис. Кежээлдер олар хөл-шылдыраны бо-ла «ийа» бээр. Маргылаалар-даа организацияп турду. А мен оларга киришпей турдум, аваангыр өнөңарга тааржыр кижин мен, чангыс чөрге шаашы-биле олура албис.

Стипендияны хей эвөс—айда бирги чүрөкө бежен, а сөөлүг аурока—хусе рубль ап турган бис. Күрүне бисте хептерип, чөмгөрип турган-да бол, боттун чарыдалын шыгымы-биле санар ужуругу турган. Ийи болза-да театр-даа, кинога-да баарыга акшымы бар турган. Саратовта эки опера театры бар. Даргомжскийниң «Русалка», Бизениң «Кармен», Чайковскийниң «Калык-кара калыны» мен аял дынап мен. Глинканын «Иван Сусянин» деп операзы улуг сонургура мен. Шини көрүп олурган. Төрөөн чурттуң дайынчырыңа улуг демисежип турар орус улус-биле кижиге болу кады сенда турган дег састып олар.

Киноу бо-ла көре бээр турдувус. Техникумга уруглар база өөренип турган болгай, иччаарга кинону компания-биле көрө бис. Кино бүрүчү соонда санал-оналдарымы солчуру, маргыжар турдувус. Борис Полубойуну ноуму өзүгүр кылган «Эзулуг кижиге дугайында току» деп кинога ынакшан мен. Ону каж удаа көрдүм, ноуму база каш удаа көрчөм мен. Совет кижиниң угаал мезүүнү күжүн ийла эки көрчөткөн. «Эзулуг кижиге дугайында току» кинону үдөшинде хевир—Алексей Маресев дээрже Джел Лондонун, менээ ымак болу берген маалдарыңдан күштүк болган, угаал-болды-биле, чүткүдү-биле ол менээ артык чок. Маресев шыкшап ынды бергете таваржы берген болууза, кичээр ирги мен деп бо-ла бойл бээр турдум. Лилиан Войничиниң бижээни «Шашкакка» чамдык ымак чораз кижин мен. Ол дээрге бичи олардын ымакшылдыг маалыры. «Монталенинин ымакшылдыгы аржымчылгыш ол хөрөөне жажырып алган чоран. Аржымчылгыш ол ажалк ошман-чылтап, дигр чүве дег, ол дөш даяны атсыг ыглап келген...» — деп нөмчүп турдум. Иччаарга орап каан ол аржымчылгыш аразыга көсчүп кирип, оң дустуг кылыр болумга менип, Шашкакче боолал турган солдаттарын боолашканыннын дааштарың тодаргай дынап турдум.

Шашкакка ымак чордум, иччаарга Маресевка оон күштүк ымакшыл берген мен. Ол мээң үем килуус өөренип ап, америк эжекечилерге уруг демисегеле Зоя Космодемьянская болган Алексей Маресев аттыг көрөй партия отрядтары боттарың аларжыктанар-дыр дээр дугайын нөмчүрүвүска эки турган.

Улусчу эки-турчы кыдат Хуан Цай-гуан Александр Матросовту кылган маалдарың чорун меделерди-биле каттап, чүге дээрге оон дугайында ноуму ол нөмчөш, оон дугайында кинону көргөн, ол—оноу сеткилдин ханымыңа чедир дайынчылармын.

Ол дугайын солудан номчааш, Тола Виноградов мыча диди: — Чүге күштүг мезү-шыннар өс-

кыл дайынчынымы-биле нөмчүп турганмын ам-даа утпаан мен. Наполеонун халлашынында Ада-чурту камгалап турганарын дайын үзгөш байдалы болган өвүр-хевирлери менээ чүдөп улуг тааржып турду, олар дээрге артиллерист Гущин, полк командири Андрей Болконский ноин, офицерлер Ростов, Долохов, Денисов олар-дыр. Фельдмаршал Кутузов мээң характерыңа дигр чүве дег кестүп көрө турду.

Америк шүтүкчү Лонгфеллоун «Гайават дугайында ырызын», Виктор Гюговун болган Чарльз Дикенс чогоаларын иччаарга нөмчүп алган турдум. Бичи чораш арттиркен чүдүлери чедип алыр дөш, хейну нөмчүп турган мен. Өске бүгү-биле бир дөмей Жюль Вернге, Роман-Дойла болган Герберт Уэллс хавыкшыл турдум. Англи чогоалык Советиг Россияны сонургулаш, ам-чүтүг чылдарда Москвага чедип кээп, Владимир Ильич Ленин-биле чугалашкан. «Барангидумбейе Россия» деп ноуму бижээни билер турган бис. Ол ноуму нөмчүрүскаарымы ажалк, а ол тымал-бас: Саратовтуң хоорай библиотеканыңа ол чок турган.

Чурту электржилериниң Ленинни планыңа Герберт Уэллс чигилни турган. А бис дээрге Куйбышевтиң гитлербилерин турларыңа материалдарын Волгалып кичээр сөөртүп турганы боттарымың каратарымы-биле көрүп турдувус. Ленинниң баш бурунгаар көргөн чүдүлери совет улустун күш-ажалыг ынакшылдыг халдары-биле бистин каратарымыска-ла боттанып турган.

Бистин анык назымымы кончуп солду үде эртен, өөренириң далаж ийи ужуругу турдувус. Чер болганга херектиг турган бис. Биске-да, даш-мында-да хей болушкунуңа күнү турган, техникумуңу бугу студентилери, мыңгыл комсомолчулар боттор оларга улуг сагышты салып турдувус.

Делегейиң өң-не улуг капиталист чурту — Американың Каттышкан Штаттарынн аг-шериниң ынаар-ла ыракта, чер-черип ий-дында улуг эвөс Керейниң хосталга ымакшылдыг улусу ойтур шаап турган. Керейде дайын дугайында радио бөмөчүлүгү дынадыг-биле хуңувету эгелеп турдувус. Көрөй Улус-Демократтыг Республикамың маалдары ужудукчулар Лн Дон Гю биле Ким Ги Ок оларын аттары иччаарга билген бис. Оларын маалдарымың болган дилдин, оларын кайымы-да он-беш — он-беш америк «Сейбрлерни» андара аткан дээрин «Правда» бижип турган. Хей-хей улустар боттарың дежи-селинге совет кижилерин маалдары чоругуна өөренип келген болган өөренип турар, совет кижилерин маалдарың чоругунан көрөй чүвө өөренип ап, америк эжекечилерге уруг демисегеле Зоя Космодемьянская болган Алексей Маресев аттыг көрөй партия отрядтары боттарың аларжыктанар-дыр дээр дугайын нөмчүрүвүска эки турган.

Улусчу эки-турчы кыдат Хуан Цай-гуан Александр Матросовту кылган маалдарың чорун меделерди-биле каттап, чүге дээрге оон дугайында ноуму ол нөмчөш, оон дугайында кинону көргөн, ол—оноу сеткилдин ханымыңа чедир дайынчылармын.

Ол дугайын солудан номчааш, Тола Виноградов мыча диди: — Чүге күштүг мезү-шыннар өс-

ке бир күштүг мезү-шыннарн төртүгүлдүрү болур дээр дугайында эң дээр барында бо-дүр. Ол дээрге маалдарың чорук дугайында бистин үрүлчүлөп турган маргылааларымыңга база бир дөвөнү ол болган.

Техникумуң барык бүгү өтүлгелери комсомолчулар. Комсомол ганизацияның бээр келжиги мени сонуп алган. Тус чери «Трудовые резервы» спорт ийиталениң секретары хулаалгени күтселип турганы-биле хей-ишти ажалдыр менээ хей турган. Бүгү чүвөгө четтигер талазе минута бүрүзүн камнаар ужур таварышкан. Ушкү курсту доослашкан соонда чаа кистөм салып амыкшай берген мен, а ажа чок.

Бээр дынап, Гагарин, чайын уруглар бажыныңче күш-культура удуругчузу болуп чоруур сен бе, — деп, комсомол райкомунун секретары менээ саналды. — Дыштанымда алгай сен, биче акшалап-даа алгай сен.

Уругларга ымак болган чөпшөрештик. Пионер лагерин кайгачыктыг чөргө турган, бүрүн ногаан, хем чоогуңа. Аял кижизилде ажалыңа амдыралымыңа бир-ле дугаар кылмы ужура таварыштым. Чөлдө хайынчынымың, чамдыктарың хавык «хоралыг» оолдар таваржы бергенге чугалаар херек. Башкының кайгачыралыңа амдыралымыңа деп олар өөрөөш, чүве болганга-ла тентекчилер. Бир эвөс иччаарда мени ындыг шыгыр ат-биле алап болуру-ла турган чүве болза, бугу лагерде ор кижилер мен болган нарын дигр наар, музыка талазы-биле улуг мергекчил, кара көзүдө билчиз Изаа Алексеевич бис ийи турдувус. Анык кижизилде Тоня Андреева болган уруглар бажынымың өөредилге эртелекчи Елена Алексеевна шапшап шаашымы-биле дуалажып турдувус.

Лагерге ажаллап хейну билди алдым. Хүнүү билир чаа чүгүрүлөп каакан уруглар ханы уйгу-биле улуг бээрге, кежээлдер Елена Алексеевна-биле сеткилдин ханымыңдан бөсөлдөр бо-ла болтула бээр. Кижиниң амдыралыңа сагыла-чурумуң кайы хире чугалажып-даа чугалажы бээр бис.

Сагыла-чурумуң маалдарың чорукка чедир чангыс базым, ол дуржулгалыг кижизилдик чугалаар турду. Чаш уругу бурзуу — бүртү делегей-дир деп ол балыкчаар. Ону шыны-биле билип алары — уругуңа кижиге болу бээрине шың оруктарың тыпканы, амдыралыңа келер үдеги бегерлерин алып тилээр талазы-биле быжылгып алыр дугайында чаш уругуңа чүрөңге дуалаар ол-дур.

Лагерге чай дүргөн эрте берген Чанып келгеш, чаа кистөм, ийитер шак салып алдым. Кижизилдикчиңа практиказың-даа эртал, акка-да ажаллап ап—чөлдө шупту эки болуп эртен.

Техникумга өөредилгениң сөөлүчүлү келген. Номинарда болган өөредилге номинарында хөй-биле практикаже, бугурулгеге шенедөш шилчип турдувус. Баштай мээ Москвада Войков аттыг заводче чорудушкан, оон Ленинградта «Бука» заводче чоруттум. Баштайгы хүнерде ажим Федор Петруния-биле ажалк магадал-биле бүртүгелгени Ленинградты кезип чоруп турдувус. Бодан-да көвөзү — Октябрьниң ымак болган хоорайда-дыр Лениннин оортан революцим удурутуп, Кышкы ордуңу штурманыңче ажалчыларымың, солдаттарымың болган матростарын отрядлары чорудуп турган чери Смольный-га-да барып турдувус. А Кышкы орду болу бо. База Нева. Маалдыг «Аврора».

(Уланчылыг).

Ужар чүдү бомбаныңдан болу берген онгардан минометчиктер боолал турлар. (1942 чылдың декабрь, Сталинград). Совет Армияның Топ музейиң материалдарында.

Барыин-Хемчик районун школаларының бажы өөреникчилериниң чайыг дыштанымгазын организацияп эрттерери-биле ук районун девисколония Анатый болган Эри-Барлык деп черлеринде ийи пионер лагерлери ажалткан. Ол лагерлериниң иччилеринде дуржулгалыг башкылар Дары-Сюрин, Чыргал оларын токуйлаан. Бо лагерлериниң турар черлери — агаар-бойдуштуң чурумалыг тайга эдэ черлери.

Районуң бо ийи лагерлеринге чүс ажим пионерлер болган школалар боттарының чайыг дыштанымгазын хөсчүг болган ажалчтыг эрттерлер. Олар ук черини үнүш-бойдуштуң дигр амытанарыңа талазы-биле хайгаралдарыны бижимелерин кылып, гербарийлери өөредилгеге көргүзүг материалдары кылдыр чыгарлар. Школаларының чайыг дыштанымга үзгөш бот-тымгырар, арга-биле кылган, тыпкан солун

УРУГЛАРГА

чүдүлериң, ажалдырың, чогоалыңарың район делегелениң организацияларын база планнаа. А үштүк классчыларың күжү-биле районун совхозтарыны болган колхозунуң ботгалаларыңа, фермаларыңа солун программалыг концерти белекелээ. Өөреникчилер совхозтарга болган колхозка чоруп турган үзгөш көдө ажал-агый бүдүрүлгениң аны-ангы амдыралымың бүдүрүлгө чорудулары-биле ханы таныжарлар. Ол шыкшап өөреникчилер фермаларга, бригадаларга хана солуннар, дайынчы хуудусто организацияп үндүрүп, хей-иштинги ажалдарын чорудуларының практиктиг чачылдарыңа өөренирлер. Чайыг дыштанымгазын үзгөш өөреникчилериниң туристтик похотлары калбатырм бооза көрдүнгөн. Чижээ, Ак-Довурак, Хөвделен школаларының өөреник-

чилери Ак-Довурак — Алаш — Хөвделен — Алаш ыңчаар маршрутту бугаар туристтик похотту эртерел. Дыштанымгазын хөсчүг шактары өөреникчилер школар чамыла участоктарга ажалчтыг күш-ажыл кылырны эрттерел. Иччаарга Кызыл-Махалык (биология) башкызы Е. Баранова), Аксы-Барлык (биология) башкызы Хеймер-оол) оутумак школаларын, Шекпээр чедип чыл (биология) башкызы Чамыш-оол) школаларын чанында участоктарда өөреникчилериниң тус-тус эвөндөрүнүн графикталымы тургустунган. Ол шыкшап тус-тус школаларын хей-хей өөреникчилери районун көдө ажал-агый бүдүрүлгениң ийелпейлиг ажаллап чыгарлар.

П. БАРАНОВ, Барыин-Хемчик районун школалар инспектору.

«Восток» деп корабль-спутниктиң космонавт олурар кабиназының иштиң хевирин: 1—умуңдукчуң башкаар чери; 2—глобустиг прибор сабырлары; 3—телевизиончун харжар; 4—дураннар херекселдиң илкоминатор; 5—корабльдиң шини углап башмарар тудазы; 6—радиоприемни; 7—чем суп каан хааржак.

(Уланчылыг). Эзги № 127, 134 «Шын» солундарда).

